

Jacek Korpetta

Wrzesień 1939 r. i początki konspiracji w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy

---

Niepodległość i Pamięć 6/2 (15), 331-334

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Korpetta

Wrzesień 1939 r. i początki konspiracji w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy od lat gromadzi w swych zbiorach muzealnych pamiątki związane z warszawskim Wrześniem 1939 r. W zasobach Muzeum Historycznego eksponaty te wyodrębnione są w czterech podstawowych działach: archiwalia w zbiorach Biblioteki i Archiwum Muzeum, fotografie w Dziale Ikonograficznym Muzeum, eksponaty trójwymiarowe w Dziale Inwentaryzacji i Gabinetie Numizmatycznym Muzeum oraz przekazy artystyczne w Gabinetie Grafiki.

Największą grupę eksponatów stanowią materiały archiwalne. Chronologicznie otwiera ją zespół dokumentów związany z cywilnym przygotowaniem obrony Warszawy w zakresie Obrony Przeciwlotniczej (OPL). W 1938 r. powołano specjalną komórkę, na czele której stanął wiceprezydent Warszawy Julian Kulski, późniejszy komendant OPL. W Muzeum Historycznym m.st. Warszawy znajduje się 12 dokumentów związanych z działalnością Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwwgazowej (LOPiP) oraz 52 pozycje dotyczące OPL od marca 1938 do września 1939 r. W dokumentacji archiwalnej Września 1939 r. 20 pozycji to plakaty, odezwy, obwieszczenia i ulotki; 12 z nich wydane przez stronę polską (w tym 2 podpisane przez Stefana Starzyńskiego) oraz 8 przez Niemców.

Dużą pozycję - ok. 50 sztuk - stanowią dokumenty osobiste: legitymacje, zaświadczenia, karty powołania, różnego rodzaju przepustki wydane przez władze wojskowe lub agendy Komisariatu Cywilnego, takie jak: Straż Obywatelska, Komendy Policji i Straż Ogniową.

Zbiór uzupełnia 10 pozycji związanych z działalnością polskiego Zarządu Miasta w październiku 1939r., przykładowo: zaświadczenie wydane architektowi Tadeuszowi Nowakowskiemu przez Wydział Nadzoru Budowlanego w celu rejestracji zniszczeń wojennych (sygnatura A V-1627). Dochodzą tu jeszcze dwa dokumenty rocznicowe z okresu okupacji: Odezwa Kierownictwa Walki Cywilnej z 1942 r. wydana z okazji rocznicy obrony Warszawy (A III-654) i podobny w charakterze rozkaz gen. Kazimierza Sosnkowskiego z 1944 r. (A III-658).

W archiwum Muzeum Powstania Warszawskiego jest zbiór laurek dla personelu Szpitala Ujazdowskiego od leczonych tam żołnierzy Września 1939 r.

W posiadaniu Biblioteki i Archiwum Muzeum Historycznego znajduje się 200 pozycji zawierających wspomnienia, relacje, listy i dzienniki dotyczące wydarzeń związanych z Wrześniem 1939 r. Największą liczbę stanowi tu liczący 134 pamiętniki i ok. 2000 str. maszynopisu zbiór relacji *Pamiętnik Warszawiaka*. Jest to pokłosie konkursu zorganizowanego przez Instytut Badań Warszawy Uniwersytetu Warszawskiego w 1948 r. na pamiętnik z lat 1939-1947.

Dużym zespołem jest zbiór relacji, wspomnień, listów i dokumentów (ok. 40 pozycji) zebranych i przekazanych Muzeum przez Panią Zofię Rybicką dotyczących warszawskiej służby zdrowia w latach 1939-1944. Na podstawie tej dokumentacji Pani Małgorzata Marchwińska wykonała mapę Warszawy z września 1939 r. z naniesionymi placówkami służby zdrowia znajdującą się w ekspozycji stałej Muzeum. Wśród pozostałych wspomnień pamiętnikarskich znajdują się relacje dotyczące udziału harcerzy w obronie Warszawy, aprowizacji Warszawy z 1939 r. oraz pamiętnik znanego spikera radiowego Zbigniewa Świętochowskiego.

Ciekawostką jest list wysłany do kuzynów 9 października 1939 r. przez 11-letniego wówczas Juliusza Materskiego, zamieszkałego na ul. Podwale 12, opisującego przeżycia osobiste i wygląd miasta w czasie oblężenia z załączonym rysunkiem kredkami płonącej ulicy warszawskiej (A II-1991).

Ze strony niemieckiej Archiwum Muzeum posiada dziennik wojenny batalionu budowy i naprawy dróg działającego w okolicach Warszawy (Łaski, Wólka Węglowa) w dniach 23 września - 20 października wraz z dokumentacją kartograficzną (A I-1991). Biblioteka Muzeum Historycznego m.st. Warszawy dysponuje także licznymi egzemplarzami prasy krajowej i warszawskiej z września 1939 r. Na wyróżnienie zasługuje tu kolekcja kupiona od spadkobierców warszawskiego zbieracza Wacława Grymowskiego w 1986 r. Obejmuje ona 18 tytułów i 101 gazet z września 1939 r.

Archiwum fotograficzne Działu Ikonografii Muzeum Historycznego m.st. Warszawy przechowuje ok. 1000 oryginalnych fotografii wykonanych od września do grudnia 1939 r. Przykładowo tzw. *Album Antalla* zawiera 341 fotografii ofiarowanych przez polskich uchodźców na Boże Narodzenie 1939 r. dr Józefowi Antallowi. Są tu fotografie Warszawy wykonane między wrześniem a listopadem 1939 r. Album przekazali Muzeum spadkobiercy dr Józefa Antalla w 1975 r. Drugim z cennych albumów fotografii jest zestaw 96 zdjęć wykonanych przez Sylwestra Kriss-Brauna między wrześniem a grudniem 1939 r. ofiarowany znanej aktorce Marii Malickiej 25 grudnia 1939 r. Szczęśliwie przechowany w skrytce wrócił do właścicielki w 1947 i został przez nią przekazany Muzeum w 1985 r.

Archiwum Muzeum posiada jeszcze 4 inne albumy fotografii z 1939 r. (m.in. przekazanych z Rapperswilu 100 fotografii i przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 63 fotografie) oraz ok. 250 fotografii ofiarowanych lub zakupionych w mniejszych partiach. Do tego dochodzi jeszcze duży zbiór pocztówek zniszczonej Warszawy z 1939 r. (ok. 150 pozycji), w dużej mierze dublujących tematy oryginalnych fotografii.

Wśród ponad 200 negatywów ze zdjęciami Warszawy z września 1939 r. różnej proveniencji, uzyskanych przy organizacji wystaw związanych z rokiem 1939,

na uwagę zasługuje 70 zdjęć przefotografowanych z albumu Janusza Regulskiego - Komendanta Straży Obywatelskiej we wrześniu 1939 r.

Trzon eksponatów trójwymiarowych stanowią militaria reprezentowane w zasobach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i Muzeum Powstania Warszawskiego przez 30 sztuk broni, zarówno polskiej jak i niemieckiej z okresu kampanii wrześniowej. Są to CKM wzór 28 i 30, karabiny, pistolety, granatnik oraz bagnety i szable.

Z pewnością związany z warszawskim Wrześniem jest CKM wzór 30 wykopany na linii obrony Warszawy z 1939 r. W zbiorach jest też granatnik używany w obronie stolicy w 1939 r., a z innych eksponatów telefon polowy z września 1939 r. i Powstania Warszawskiego (dar Jerzego Stawińskiego).

Inne eksponaty z tego okresu to hełmy wojskowe i strażackie, siodło kawalerskie, kurty i płaszcze wojskowe i inne fragmenty umundurowania. Wśród pozostałych eksponatów znajdujących się w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy reprezentowane są torby sanitarne, opatrunki osobiste, prześcieradła szpitalne z magazynów wojskowych oraz opaski PCK i Straży Obywatelskiej.

Gabinet Numizmatyczny posiada w swoich zbiorach Krzyże *Virtuti Militari* i Krzyże Walecznych uczestników kampanii wrześniowej oraz medale „Za Warszawę” z 1945 r. przyznawane uczestnikom obrony Warszawy w 1939 r. W ekspozycji stałej Muzeum jest również zbiór detali architektonicznych (ok. 40 sztuk) ze zniszczonego Teatru Wielkiego.

Na osobną wzmiankę zasługuje zbiór pamiątek po generale Juliuszu Rómmlu, w kampanii wrześniowej dowódcy Armii „Łódź”, a od 9 września 1939 r. dowódcy Armii „Warszawa”. Wprawdzie trzon tej kolekcji stanowią militaria od XVI do XX wieku stanowiące owoc kolekcjonerskich zamiłowań ofiarodawcy, to są w niej też pamiątki osobiste związane z pełnioną przez generała służbą. Wśród nich znajdujemy rogatywkę, furażerkę polową, fragmenty umundurowania, odznaczenia wojskowe generała oraz popiersie Juliusza Rómmla autorstwa rzeźbiarza Stefana Chmielarskiego.

Przegląd pamiątek warszawskiego Września 1939 zamykają zbiory Gabinetu Rycin Muzeum Historycznego. Są to w zdecydowanej większości przekazy (grafika i plakaty) powstałe po 1945 r. jako produkty uroczystości rocznicowych 1939 r. Wyróżnia się tu 8 prac autorstwa Stanisława Miedzy-Tomaszewskiego (rysunki i szkice) dotyczących warszawskiego Września, a powstałych jesienią 1939 r.

Problematyka początków konspiracji jest w zasobie Muzeum Historycznego słabo reprezentowana. Największy zespół archiwalny w zbiorach Archiwum Muzeum Historycznego m.st. Warszawy dotyczy konspiracyjnej organizacji wojskowej Polska Niepodległa (PN). Z 210 jednostek archiwalnych w tym zasobie tylko około 20 powstało do 1941 r. Najwcześniejsze z nich: *Instrukcja Wydziału Organizacyjnego PN* (A-II153) oraz *Propagandy i Prasy PN* (A I-2231) powstały w marcu 1940 r.

W zbiorach Muzeum znajdują się również relacje:

1. Kazimierza Zatopiańskiego - *Konspiracyjna Organizacja Wojskowa PN w walce z okupantem hitlerowskim 1939-45. Wspomnienia.*
2. Władysława Twardo - *Historia obwodu III Tajnej Organizacji Wojskowej PN.*

Z 20 jednostek archiwalnych dotyczących konspiracyjnej organizacji Komenda Obrońców Polski tylko 4 powstały przed 1941 r. Są to: *Rota przysięgi* KOP (A II-349) oraz trzy legitymacje KOP (dwie o wymiarach 2 x 2 cm, a jedna 2 x 4 cm) (A II-350).

Początki i dzieje Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN) przedstawia relacja Jerzego Drewnowskiego (pisana od kwietnia 1940 r.) (A II-372).